

Шульц Ніна Анатоліївна

Мистецтво як складова частина культури Поділля кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Стаття присвячена мистецтвознавчому аналізу культурно-мистецького життя на Поділлі другої половини ХІХ — початку ХХ ст.

Ключові слова: мистецтво, товариство, освіта, художник, педагог.

Шульц Н.А.

Искусство как составляющая часть культуры Подолья конца ХІХ — начала ХХ в.

Статья посвящена искусствоведческому анализу культурно-творческой жизни на Подолье во второй половине ХІХ — начале ХХ в.

Ключевые слова: искусство, общество, образование, художник, педагог.

Shults N.

Art as the main part of Podillia culture at the end of ХІХ — beginning of ХХ century

The article is dedicated to the art as the part of cultural artistic activity in Podillia at the end of ХІХ—beginning of ХХ century.

Key words: art, community, education, painter, teacher.

Мистецтво є складовою частиною культури, в якій відображаються всі суспільно-політичні й духовні процеси, притаманні суспільству на тому чи іншому етапі існування. Кожна епоха породжує своє мистецтво, яке вбирає в себе всю складність та багатоплановість розвитку суспільства. Коло висвітлених питань художнього життя традиційно усталилося. Насамперед це стосується мистецьких творів та їх взаємозв'язків з глядачем; різних видів виставкової діяльності, організаційних форм художнього життя, серед яких слід розрізняти форми актуальної діяльності, якими найчастіше виявляються товариства, групи, об'єднання і які створюються для розв'язання злободенних, гострих питань, організаційні форми тривалого функціонування, якими є музеї, галереї, бібліотеки; художньої критики та її впливу на творчість художників і творчий процес та зворотного процесу впливу художньої творчості на пресу, що прагне відобразити тенденції розвитку мистецтва. Ці основні питання обростають безліччю конкретних реалій, що залежать від багатьох чинників мистецького і немистецького характеру, входять у художній процес, перебувають у живих зв'язках, які то посилюються, то раптом згасають, щоб з часом знову з новою силою заявити про себе і витягти на світ нову проблему.

Культурно-мистецьке середовище Кам'янини межі ХІХ–ХХ ст. — невід'ємна складова художньої культури Поділля, що відбиває не лише загальні закономірності її розвитку, але й особливості сформованої в регіоні художньої

свідомості. За сучасних умов, з їх різноманіттям стилістичних тенденцій, напрямків і концепцій, аналіз творчих процесів минулих періодів уявляється принципово актуальним не тільки тому, що допоможе вималювати цілісну картину художнього процесу в країні та виявити своєрідність місцевої, локальної культури, але й дасть змогу розкрити роль мистецьких традицій у періоди докорінних зрушень у суспільній свідомості другої половини ХІХ — початку ХХ ст., що надзвичайно важливо при теперішній різкій зміні координат і орієнтирів культурного розвитку.

Аналіз новітньої наукової літератури з даної проблеми сприяв виявленню деяких особливостей мистецького життя в Україні, зокрема на Поділлі. Потужний рух національного відродження дав поштовх стрімкому злету культури на початку 20-х років ХХ ст. Це був період найсміливіших пошуків, багатоманітності напрямів та стилів. Але наприкінці 1920-х рр. мистецьке життя починає завмирати. У дослідженні даної проблеми безпосередньо на Поділлі варто відзначити праці П.С. Григорчука, В.А. Нестеренка, С.І. Дровозюка, С.Я. Вініковецького, В.П. Воловика, Л.П. Зінченка та Т.В. Публіки.

Мета нашого дослідження — проаналізувати особливості художнього життя Поділля другої половини ХІХ — початку ХХ ст., періоду, для якого було характерне поступове розширення спектра громадського життя в містах. Одним з його проявів була багатогранна діяльність різноманітних товариств, які спрямовували

свою роботу на розвиток науки, культури, освіти, мистецтва. Більшість з них діяла у губернському місті [4, 123].

Зазначений період характеризується значною активізацією педагогічної та просвітницької діяльності демократично налаштованої інтелігенції. Передчуття відміни кріпацтва, реформа 1861 р., пошук нових легальних форм боротьби за громадські свободи сприяли поживленню в культурно-мистецькому житті, запалюючи оптимізмом, новими ідеями національну свідомість народу, передусім кращих представників інтелігенції, студентів, учнів гімназій. Об'єднання молодих людей, освічених, ерудованих, сповнених бажання поширювати освіту в народі, піднести його культуру, зробити її надбанням широкого загалу, — явище, на нашу думку, для того часу цілком нове у суспільстві. Студентська молодь і гімназисти, в свою чергу, вступали в товариства, гуртки з метою поширення освіти серед народу. Дослідженням численних матеріалів, архівних документів, спогадів доведено, що українські громади — це напівлегальні осередки інтелігенції, студентів, учнівської молоді, які впродовж півстоліття (друга половина XIX — початок XX ст.) на демократично-патріотичних засадах проводили науково-просвітницьку, педагогічну й освітянську роботу на користь України та її народу [3, 72].

Сьогодні незаперечним є той факт, що українське мистецтво другої половини XIX ст. багато в чому пов'язане з діяльністю Товариства пересувних художніх виставок (далі — ТПХВ) в Україні. Творчість художників об'єднання стала справжньою школою майстерності для кількох поколінь українських митців. За несприятливих для національної культури і мистецтва умов розвитку (після наказу 1876 р. про заборону української мови) саме ТПХВ ідейно та організаційно об'єднало розпорошені та нечисленні на ранніх стадіях художні сили України. Моральна підтримка, яку надавали представники ТПХВ українським митцям та критикам, сприяння діяльності провінційних товариств красних мистецтв, художніх шкіл, об'єднань, виставкової діяльності у містах України (Київ, Харків, Одеса, Катеринослав, Полтава, Єлизаветград, Миколаїв та ін.) при нечисленності місцевих музеїв, приватних збірок давали можливість громадськості ознайомитись із розвитком сучасного мистецтва. Саме передвижники, виставки яких наприкінці XIX ст. можна вважати найяскравішим явищем культури провінційних міст України, відіграли провідну роль у становленні художнього життя Поділля.

Під впливом передвижників на початку XX ст. у Кам'янці-Подільському створюється той культурний осередок, навколо якого концентрувалася ініціативна частина суспільства. Цей період характеризувався значними соціально-економічними

й суспільно-політичними змінами, що визначали шлях розвитку культури та мистецтва. Активізацію культурного життя регіону зумовили визначні творчі і педагогічні досягнення Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи та інших навчальних закладів.

Серед перших було Подільське церковне історико-археологічне товариство, засноване у 1903 р. на базі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. Таке перетворення комітету на товариство сприяло об'єднанню краєзнавців Поділля. Так, у 1912 р. у ньому налічувалося 136 членів [1, 241].

Успішно поєднувало наукову, просвітницьку і громадську діяльність Товариство подільських лікарів. Воно було засноване в губернському центрі у 1859 р., нараховувало 123 члени, мало бібліотеку (у 1865 р. — 3526 томів) та розпочало формування колекції для майбутнього музею. У 1865 р. товариство, серед членів якого переважали поляки, було закрито внаслідок реакції на друге польське повстання. Згідно з розпорядженням генерал-губернатора О. Безака, бібліотека та музейні експонати товариства були доправлені в Київ та передані генерал-губернаторству та Університету св. Володимира [4, 7]. Утім, з 1878 р. Товариство подільських лікарів відновило діяльність, зосередившись не лише на санітарно-гігієнічних та медичних питаннях, але й на краєзнавчій та лекційно-просвітницькій роботі. Окремо слід згадати діяльність Товариства мистецтв, статут якого був затверджений у січні 1908 р. Його організатором став відомий на Поділлі художник В. Розвадовський, який одночасно завідував художніми класами. Товариство мистецтв розгорнуло на Поділлі широку просвітницьку діяльність, влаштовуючи пересувні виставки художніх творів у містах та багатьох містечках губернії. Крім того, у Кам'янці-Подільському діяла постійна виставка творів мистецтв [5, 310].

Невід'ємним від діяльності згаданих товариств є заснування у другій половині XIX — на початку XX ст. у містах Подільської губернії музейних закладів. Перший музей на Поділлі з'явився у 1890 р. у Кам'янці-Подільському. Ініціатором його створення виступив Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, який 29 жовтня 1889 р. створив комісію з організації церковного Давньосховища. 30 січня 1890 р. Комітет затвердив правила Давньосховища, оголосивши тим самим створення музейного закладу, що розмістився у галереї Кафедрального собору. Давньосховище мало колекції старожитностей, архів і бібліотеку, завідувачем був призначений соборний священик В. Якубович, секретарем у справах — протоієрей Є. Сіцинський — відомий дослідник старожитностей та історії Поділля. У зв'язку з перетворенням історико-статистичного комітету на історико-археологічне

товариство, Давньосховище було офіційно перейменовано у музей [3, 70].

Ще один музей у Кам'янці-Подільському з'явився у 1912 р. — при губернській земській управі Товариство подільських природодослідників відкрило природничо-історичний музей. Він мав три відділи: демографічний, культурно-історичний та природничо-історичний [3, 11].

З розвитком Кам'янця-Подільського як важливого промислового міста наприкінці XIX ст. цілком природно виникла потреба в художньо-промисловій освіті, що було характерною ознакою часу. Так, основним напрямком місцевої художньої освіти став художньо-промисловий, певний розквіт якого припадає на початок XX ст. Підготовка художника для промисловості та поширення елементарної художньої освіти серед населення міста стали головною метою і загальною рисою в роботі названих освітніх установ. Кам'янець-Подільська художньо-ремісничка школа була заснована у 1905 р. Ініціатором і першим її керівником був В. Розвадовський. У школі навчали селянських дітей образотворчому мистецтву та готували майстрів гончарного профілю. В основу діяльності Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні, за статутом 1911 р., покладено прагнення сприяти розвитку, головним чином, гончарного виробництва на Поділлі шляхом підготовки спеціалістів-інструкторів із художнього та утилітарного керамічного виробництва, а також завдання загального розвитку в учнів графічної та образотворчої грамотності та виховання художнього смаку, необхідного не тільки для розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, а й для загальної художньої вихованості. Підсумком навчання у ремісничій школі було виконання екзаменаційної, так званої кваліфікаційної, роботи, за що й давалося звання майстра кераміки. Зважаючи ще й на те, що велика частина учнів була селянського походження, випускники отримували високу професійну підготовку, з одного боку, маючи можливість заробітку, а з іншого — набували чуття і любов до краси, художній смак.

Цей період характеризувався значними соціально-економічними й суспільно-політичними змінами, що визначали шлях розвитку культури та мистецтва. Активізацію культурного життя регіону зумовили визначні творчі і педагогічні досягнення Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи та інших навчальних закладів.

Для втілення у життя реформи загальної освіти, а також для обслуговування міських вищих училищ виникла нагальна потреба в педагогічних кадрах. Для їх підготовки створювались учительські інститути та семінарії — середні навчальні заклади з трирічним курсом навчання. Інститути готували вчителів для міських вищих училищ, семінарії — для початкових училищ сільської місцевості.

Навчання в семінаріях велося по скороченому варіанту програми учительських інститутів.

Художньо-педагогічною діяльністю на Поділлі у XIX — на початку XX ст. займалися І. Васьков, І. Грейм, В. Розвадовський, В. Гагенмейстер, М. Роот, М. Добровольський, І. Захаров, Г. Журман, О. Адамович, Д. Жудін, Т. Вторжецький, В. Коренев, А. П'янкова, І. Климентович, Н. Вишневська, О. Грен і багато інших. На жаль, дуже мало архівних матеріалів містять інформацію про вчителів малювання, а тому ця проблема вимагає подальшого дослідження. Митці з ґрунтовною професійною освітою, викладаючи в названих навчальних закладах образотворчі дисципліни, поширювали у регіоні професійну художню культуру, розширюючи таким чином художнє середовище.

Відродження національної мистецької школи, про яке свідчить активізація художнього життя Поділля у другій половині XIX ст., стало можливим завдяки усвідомленню художниками своєї ролі у поступі національної культури.

Творчість подільських художників, яка на початку XX ст. у багатьох засадничих рисах відображала загальний розвиток української культури, засвідчила зрілість їхніх устремлень у галузі образотворчого мистецтва. Під впливом формування нової національної ідеології в мистецькому середовищі актуалізувалася проблема втілення національної тематики в малярстві. Розв'язуючи її, художники малювали портрети та картини на теми з народного життя. Вони виконували краєвиди та алегоричні композиції, пов'язані з історією України. Таким чином, митці розширили жанрову структуру живопису, визначили його програмну спрямованість, створили основу для трансформування нових тенденцій європейського малярства на національний ґрунт.

На початку XX ст. митці виробили розгалужену систему поглядів, на основі якої відбувалося формування цілісних художньо-культурних програм. Залишаючись вірними традиціям і виходячи з потреб часу, художники спрямовували свою увагу передусім на проникнення в сутність тогочасних явищ. У своїх творах вони підкреслили суспільну значущість людини незалежно від її соціального статусу, розкрили характер своєї епохи. Вивчаючи навколишній світ, вони дедалі частіше обирали для своєї творчості ширшу тематику, шукаючи своїх власних шляхів для її втілення у живописних творах.

Малювання як навчальна дисципліна вводилося у програми навчальних закладів уже в XIX ст. З проведеного аналізу стану загальної художньої освіти в середніх навчальних закладах Поділля можна зробити такі висновки: предметам образотворчого циклу в навчальних планах приділялося недостатньо уваги; зміст навчання зазнавав постійних змін та уточнень, що підтверджується постановами та рішеннями педагогічних рад 1879,

1905, 1907, 1909 рр.; відмінності у навчальній підготовці з образотворчого мистецтва хлопців і дівчат призводили до диспропорції у художній освіті; орієнтація загальної художньої освіти на ремісничу чи технічне спрямування поступово призводила до скорочення, а іноді й вилучення малювання з навчальних планів, що сприяло розвитку професійної художньо-ремісничої освіти; погане забезпечення вчительськими кадрами художнього напрямку негативно позначалося на якості образотворчої підготовки.

Визначальну, домінуючу роль у культурно-мистецькому житті Поділля відігравав живопис. Своєрідним відгуком на піднесену загальноукраїнську національну атмосферу в культурно-художньому житті міста на початку ХХ ст. став розвиток пейзажу. Найбільш послідовно місцеві краєвиди відтворювали художники Д. Жудін, О. Жудіна, В. Розвадовський, В. Гагенмейстер та ін.

На Поділлі працював також талановитий художник М. Жук, відомий своїми пейзажними та історичними малюнками. «Поділля з його степами, з його чудовими вільготними краєвидами», за спостереженнями сучасників, викликало натхнення у митців. Опосередковано відбиваючи зацікавленість національною спадщиною, в тематиці пейзажних композицій домінували ландшафти міських околиць, багатих яскравою історією та героїчним минулим. Місцевості поблизу руїн Кам'янець-Подільської фортеці, панорами подільських рівнин, краєвиди сільських місцевостей, на думку сучасників, мали ліричне

забарвлення та «особливу привабливість чогось рідного та близького» для пересічного глядача [5, 43].

На основі аналізу стану художньої освіти на Поділлі визначено актуальні для сьогодення краю тенденції художньої освіти, які в навчальних закладах досліджуваного періоду постійно збагачувались, удосконалювались і примножувались. Це гуманізація та гуманітаризація освітнього процесу засобами образотворчого мистецтва; вплив мистецтва на загальний духовний розвиток особистості; взаємозв'язок усіх форм художньої освіти (академічної, модерністської, народної); пріоритет духовного і морально-релігійного компонентів у художньо-естетичному вихованні; удосконалення засобами образотворчого мистецтва професійно-педагогічної підготовки вчителя; культурно-просвітницька орієнтація художньої освіти у навчальних закладах різного типу.

Отже, художнє життя Поділля набуває певного розмаїття і повноти на початку ХХ ст., коли сформувалися основи всіх його складових.

Розширення мережі художньої освіти мало свої позитивні наслідки, пов'язані насамперед з активізацією місцевого художнього життя, зростанням ролі художника та його впливу на формування національної культури, відродження самосвідомості. Виставки творчих робіт подільських митців значно урізноманітнювали картину художнього життя на Поділлі в цей період і впливали на активний розвиток художньої критики, яка не залишалась байдужою до різноманітних подій у мистецькому житті регіону.

ДЖЕРЕЛА

1. Годичное собрание Подольского Епархиального Историко-статистического Комитета в новом помещении Древнехранилища / Подольские епархиальные ведомости. — 1903. — № 10. — Ч. неоф. — С. 241–243.
2. Кловак Г. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.) / Г. Кловак // Рідна школа. — 2002. — № 11. — С. 70–72.
3. Ковальчук А.М. Історичні передумови виникнення мистецького осередку на Поділлі / А.М. Ковальчук // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору : зб. наук. пр. за результатами Міжнарод. наук.-практ. семінару. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2010. — 212 с. — С. 87–92.
4. Публіка Т.В. Культурне життя на Поділлі в 20–30-ті роки ХХ ст. / Т.В. Публіка // Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. — Вип. 10. Серія: Історія. — Вінниця, 2006. — 125 с.
5. Урсу Н.О. Художня освіта у Кам'янці-Подільському в другій половині ХІХ — першій половині ХХ століття / Н.О. Урсу // Проблеми сучасності: мистецтво, культура, педагогіка: зб. наук. пр. // Луган. держ. ін.-т культури і мистецтв ; за заг. ред. В.Л. Філіппова. — Вип. 18. — Луганськ : ЛДІКМ, 2011. — 252 с.